

СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ДОВІРИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

УДК 159.9:316.6

ЛАРКІНА Ірина Вячеславівна

аспірантка лабораторії фундаментальних і
прикладних проблем спілкування, Інституту
соціальної та політичної психології НАПН
України, м. Київ

В статті аналізуються соціально - психологічні функції феномену довіри. Пропонується огляд теоретичних підходів до вивчення довіри як соціально-психологічного явища. Висвітлюється феномен довіри в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Ключові слова: *довіра, соціально - психологічний феномен, функції довіри*

СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ДОВЕРИЯ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД

В статье анализируются социально - психологические функции феномена доверия. Предлагается обзор теоретических подходов к изучению доверия как социально-психологического явления. Освещается феномен доверия в работах отечественных и зарубежных исследователей

Ключевые слова: *доверие, социально - психологический феномен, функции доверия*

Актуальність. Впровадження всеосяжних реформ виявило дефіцит досліджень механізму формування довіри та адаптації особистості до нової соціально - психологічної та соціально - економічної реальності.

На думку спеціалістів, сучасний рівень розвитку передових країн демонструє зростання ринку послуг. Ключового значення для економіки та суспільства набуває група нових галузей: інформаційних послуг, професійних послуг, розвиток науки та научного обслуговування, освіти, охорони здоров'я, страхування. Стрімкий зріст розвитку сфери послуг є обов'язковою умовою успішного завершення сучасної структурної перебудови економіки. Враховуючі вплив цього процесу на сучасне суспільство, ООН назвала період з 1990 по 2000 рр десятиліттям розвитку сфери послуг [7]. Одночасно увагу фахівців різних галузей знань привернула криза довіри. Наслідком цього було звернення ряду міжнародних форумів до проблеми довіри в політиці, економіці та суспільстві в цілому. Зокрема, довіра стала центральною темою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі (січень 2003 р.).

Якщо ступінь розвитку сфери послуг виступає критеріальною ознакою якісного розвитку суспільства, то рівень довіри у суспільстві, розглядається як його важливий соціальний потенціал, що сприяє добробуту нації та її конкурентоспроможності [8].

Довіра представляє собою складний суспільний феномен і виступає предметом досліджень у різних галузях знань. Феномен довіри присутній у всіх сферах суспільного буття. Розуміння сутності та змісту феномену довіри пов'язано з приналежністю авторів до певних галузей суспільних наук та наукових напрямків. Більшість дослідників вважають довіру однією із складових компонентів стійкості всіх суспільних відносин.

Зарубіжні дослідження феномену довіри почалися з 50 – х років ХХ ст, у вітчизняній науці – з 80-90 х рр.

У соціології довірі відводиться головна роль у досягненні прогресу суспільства. Ф.Фукуяма розглядав довіру як ключову характеристику розвиненого суспільства. Результатом наявності довіри вважається певний потенціал суспільства або його частина-соціальний капітал, який створюється і передається за допомогою культурних механізмів. Довіра як основа соціального капіталу (системи зв'язків та відносин) виконує функцію відтворення соціальної структури. Крім того, моральна основа довіри дозволяє розглядати її як нагороду з боку суспільства за етичне поведіння та дотримання соціальних норм окремими його членами. Таким чином, довіра виконує функцію підтримки моральних засад і соціальних норм. Як прояв спонтанної соціабельності виконує функцію забезпечення самоорганізації суспільства [8].

Узагальнюючи погляди соціологів можна відмітити, що довіра розглядається як один з раціональних механізмів мінімізації ризиків при наявності ситуацій з критичною альтернативою (Н. Луман); механізм стабілізації очікувань в умовах збільшення рольової складності в сучасному суспільстві (А. Селігмен); як механізм стабілізації очікувань через довіру до абстрактних систем (Е. Гідденс). П. Штомпка вважає, що довіра звільняє і мобілізує людську дію, захоплює творчу, інноваційну та підприємницьку активність, знижує невизначеності і ризики.

У соціології управління довіра розглядається як один з ключових соціально-управлінських феноменів, що дозволяють на ненасильницькій довгостроковій zasadі вирішувати в сучасному суспільстві проблему соціального порядку, управлінськими засобами забезпечуючи взаємодію між різними соціальними суб'єктами, насамперед, інститутами державної влади та населенням (Князев Д.В).

У зарубіжній соціальній психології феномен довіри являє собою предмет дослідження багатьох авторів, які вважають базисну довіру механізмом забезпечення соціального та психологічного благополуччя індивіда (П. Говір).

Введення терміну “базисна довіра/недовіра” належить Е.Еріксону. Досліджуючи соціально – психологічні механізми та засоби формування психосоціальної ідентичності у процесі розвитку

особистості, він виділив вісім стадій розвитку та описав їх у термінах конфліктів. Від вирішення цих конфліктів на кожній стадії залежить успішність подальшого розвитку. У період життя дитини до одного року формується почуття базисної довіри\недовіри з досвіду взаємовідносин з тими, хто піклується про неї (задовольняє її потреби, усуває дискомфорт, створює атмосферу безпеки). Крім того, загальний стан довіри передбачає не тільки те, що дитина навчилася покладатися на тотожність та постійність зовнішніх годувальників, а й те, що вона може довіряти собі та своїй здатності справлятися з наполегливим спонуваннями і тому має право вважати себе надійною. Виникаюче у дитини почуття довіри утворює базис почуття ідентичності, яке пізніше об'єднує у собі три почуття: а) що у неї все добре; б) що вона є саме вона; в) що вона стає тим, кого інші мають надію в ній побачити. При умові вирішення конфлікту "довіра – недовіра" формується психологічне новоутворення "надія" [2]

На думку Е. Еріксона, здоровий розвиток дитини обумовлюється сприятливим співвідношенням довіри та недовіри: чому не слід довіряти, а чому довіряти необхідно [9,с.222]. Дитина з базисним почуттям довіри сприймає соціальний світ як безпечне, стабільне місце, а людей як турботливих та надійних. Набуття почуття базисної довіри сприяє подальшому досягненню певної автономії та самоконтролю, формуванню здатності продуктивно працювати у межах даної соціально-економічної системи, розвитку міжособистісної компетенції, що визначає ефективну участь у соціальному, економічному та політичному житті. Базисна довіра є основою здатності до тривалої дружби, піклування, любові.

Щодо ідентичності, то фактором, який може негативно впливати на її розвиток, Е. Еріксон вважав стрес, який супроводжує різкі соціальні, політичні, технологічні зміни. Такі зміни в поєднанні із сучасним інформаційним вибухом сприяють виникненню почуття невпевненості, тривоги, розриву зв'язків із світом. При формуванні почуття базисної недовіри формуються такі риси характеру, як невпевненість у собі, приниженність, слабовілля, некомпетентність. Недовіра до себе та до інших, нездатність розділити свою ідентичність з іншою людиною заважає вступати у глибокі довірливі стосунки, що призводить до формування почуття самотності, соціального вакуума та ізоляції. На останній фазі зрілості такі люди ставляться до свого життя як до низки нереалізованих можливостей і помилок.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що базисним структурним компонентом механізму розвитку людини є співвідношення почуття довіри та недовіри.

На важливість почуття базисної довіри\недовіри акцентується увага і у роботах К.Хорні у контексті формування почуття базисної

тривоги. На її думку тривога виникає у наслідку відсутності почуття безпеки у міжособистісних відносинах. К.Хорні пропонує шукати чинники невротичної поведінки у порушеннях відносин між дитиною і батьками. Зважаючи на те, що дитина залежить від батьків і у випадку, коли вона не відчуває безпеки в своїй родині, поведінка її спрямовується почуттями безпорадності, страху, любові та провини. Таки почуття виконують роль психологічного захисту для придушення ворожості по відношенню до батьків, щоб вижити. У подальшому ці почуття розповсюджуються на всі взаємовідносини дитини з іншими людьми як у сьогоденні, так і в майбутньому. Формування базисної тривоги у дитинстві призводить до формування неврозу у дорослої людини. К. Хорні описала десять захисних стратегій, розділивши їх на три загальні категорії, які використовуються усіма людьми для подолання почуття базисної тривоги, оптимізації міжособистісних стосунків з метою досягнення почуття безпеки у оточуючому світі. Для кожної стратегії притаманна певна загальна орієнтація у стосунках з іншими людьми: орієнтація на людей, орієнтація від людей, орієнтація проти людей. Якщо здорова людина здатна змінювати стратегії згідно обставин, то невротик не може зробити правильний вибір і використовує тільки одну, не аналізуючи наскільки вона ефективна для вирішення життєвих завдань. Тобто, незадоволення потреби у безпеці у дитинстві, несформоване почуття базисної довіри формує у людині почуття базисної тривоги та невроз, що гальмує ефективне використання адаптаційних стратегій поведінки та розв'язання життєвих завдань [9, с. 259].

Важливість задоволення потреби у безпеці наголошується і в гуманістичній теорії особистості А. Маслоу при вирішенні питання мотивації людини. Бар'єром до самоактуалізації людини він вважав саме негативний вплив потреби безпеки. Розвиток потребує готовності ризикувати, помилятися, відмовлятися від старих звичок, бути відкритим до нових ідей та досвіду. Але це вимагає від людини мужності, збільшує тривогу та змушує вертатись до задоволення потреби в безпеці та захисті. Зважаючи мотиваційні процеси центром гуманістичної теорії особистості, автор виділив дві категорії мотивів: дефіцитарні, які мають за мету задоволення дефіцитарних станів (фізіологічні потреби, потреби в безпеці) і є стійкими детермінантами поведінки людини, та мотиви розвитку, або метапотреб, які не розташовані у порядку ієрархії і теж є інстинктивними та необхідними для задоволення. Депривація метапотреб може викликати стани, які були названі метапатологіями (недовіра, цинізм, безнадійність, ненависть, антипатія, апатія, відчай та інші). Е. Еріксон також визначав подібні стани при негативному вирішенні конфліктів на різних стадіях психосоціального розвитку.

Таким чином, можливо припустити, що сформоване почуття базисної довіри\недовіри до світу, до інших, до себе може бути умовою та впливати на рівень задоволення потреб людини.

Довіра до себе, як одна з найбільш важливих координат особистості виділена представниками екзистенційно-гуманістичного напрямку в психології (С. Джулард, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), які розглядали її у зв'язку з процесом саморозкриття. На їхню думку, психічно здорова особистість має здатність саморозкриття, тобто вміє довіряти хоча б одній близькій людині (С. Джулард). У теорії особистості, розробленій К. Роджерсом, виділяється феномен довіри особистості до себе, під яким розуміється довіра до свого життєвого досвіду, або "цілісне організмичне відчуття ситуації".

Аналіз різних практик психотерапії та психокорекції показує, що і інші дослідники, з позицій різних ідеологій, виділяли феномен довіри особистості до себе, який базується на почутті автентичності і пов'язаний з розширенням можливостей особистості, підвищенням її творчої активності та, в кінцевому підсумку, спрямований на більш успішний саморозвиток та самореалізацію. Вміння довіряти собі органічно пов'язане з умінням "відкриватися" іншому (С.Джулард, Ф. Перлз та інш.).

Таким чином, в рамках психотерапевтичних практик було визначено явище довіри до себе, його зв'язок з умінням довіряти іншим.

У радянській психології ідеї вивчення психології довіри розвивав В.П.Зінченко. На його думку брак або надлишок довіри до себе, світу, іншим людям може призвести до успіху або невдачі [4, с. 47].

Сучасний дослідник Т.П. Скрипкіна пропонує розглядати довіру як форму віри, яка представляє у соціально-психологічному плані самостійний вид настанови-ставлення до оточуючих об'єктів як до безпечних та надійних, тому довіра завжди передує акту взаємодії з різними сторонами світу.

Залежно від міри довіри формуються стратегії поведінки: а)рівні пропорції довіри до себе та довіри до світу лежать в основі вже сформованих відомих форм поведінки і забезпечують відносну стійкість як особистості, так і діяльності; б) переважання довіри до світу лежить в основі адаптивних форм поведінки; в)переважання довіри до себе - основа неадаптивних форм активності, пов'язаних як з ризиком, так і з творчою діяльністю; г)відсутність або втрата довіри до світу завжди пов'язана із втратою довіри до себе. Дана модель була сформована В.Е. Ключко у рамках "теорії ініціативних систем". Виникаючи у суб'єктивному, внутрішньому світі особистості, довіра може виявлятися, коригуватися лише за допомогою активності людини: у момент взаємодії вона як би "виноситься" у сам акт взаємодії і тому вона існує в людині (як відношення), а проявляється

між людиною та об'єктом у момент взаємодії. Поширене поняття саморегуляції пояснює лише адаптивну активність. У запропонованій моделі використовується більш високий рівень саморегуляції - принцип відповідності, який означає, що людина завжди прагне відповідати світу, тобто усувати між собою і світом невідповідність можливостей тим умовам, які надає їй світ в кожній ситуації. Щоб усунути невідповідність людина може збільшити рівень довіри до себе або до світу.

Таким чином, зміни рівня довіри формують стратегію поведінки людини.[6, с. 91]

На рівні міжособистісної взаємодії довіра регулює відносини та виступає вихідною умовою їх позитивності. Без довіри стосунки стають контрсуггестивними, конфронтаційними. Феноменологію міжособистісної взаємодії визначають співвідношення міри довіри до себе і міри довіри до іншого, які породжують різні види довіри. На цієї засаді була розроблена типологія феноменів міжособистісних відносин, в яких довіра виступає як фонові умова [6, с. 208].

На рівні особистості в дружніх і ділових взаєминах довіра виконує три загальні функції: зворотнього зв'язку у процесі самопізнання особистості; психологічного полегшення; поглиблення взаємин [5, с. 68].

Довіра активізує комунікацію і взаємодію: знижує ризик і мобілізує активність сторін. Довіра прискорює процеси соціального обміну, сприяє інтеграції групи, спільності і суспільства в цілому. Довіра у суспільстві ініціює спільні дії. Зв'язки індивіда і групи стають більш стійкими, а його включення до спільноти - повнішим. Саме довіра відтворює соціальні відносини у суспільстві. Крім того, у сучасному суспільстві довіра дозволяє з'єднувати функціонально різні інтереси індивідів і груп в одне ціле, де боротьба протилежностей не переходить у соціальний конфлікт. У цьому полягає інтегративна функція.

Довіра як на особистісному, так і на соціальному рівні, може накопичуватися. Накопичення успішного досвіду соціальних взаємодій може використовуватися далі як соціальний ресурс, виконаючи компенсаторну функцію, особливо важливу у періоди різких соціальних потрясінь.

Компліментарна функція, яку виконує довіра в організаційних відносинах полягає у тому, що довіра доповнює існуючі формалізовані і правові регулятори відносин між діловими партнерами і членами організацій. Можливість довірливого спілкування виступає необхідним доповненням до формальної структури такої групи.

У сучасному суспільстві, довіра виконує функцію оптимізації взаємодії: підвищує адаптивність до довкілля, заощаджує ресурси соціальної системи, розширює спектр можливостей її взаємодії з

іншими системами. А також, довіра впорядковує і закріплює у суспільній свідомості і культурі певні настанови та оцінки, імперативи і заборони, цілі та проекти. Функція репродукціонування, самовідтворення розкривається в можливості на основі довіри (взаємодовіри) розвивати подальші відносини, щоразу відтворюючи сформований рівень довіри чи підвищуючи його.

І. В. Антоненко виділяє наступні функції: забезпечення ефектвної діяльності; інтегруючу функцію, яка забезпечує соціальну інтеграцію на різних рівнях суспільства; комунікативну функцію, яка забезпечує певний рівень комунікації індивідів і соціальних груп відповідно до досягнутого рівня довіри; інтерактивну функцію; перцептивну функцію, яка визначається тим, що існуючий рівень довіри формує певну перцептивну настанову на сприйняття певної ситуації; редуруючу функцію, що зводить складну систему відносин до одного ставлення - величину актуальної довіри; управлінську функцію, що виявляється у використанні довіри як управлінського ресурсу; провідничу функцію, яка полягає в можливості певного прогнозу у розвитку взаємодії сторін в залежності від виявляючогося або досягнутого рівня довіри; орієнтуючу функцію, що забезпечує основу для вироблення інших відносин; ефективізуючу функцію, яка робить відносини більш ефективними; стабілізуючу функцію, що становить основу стабільності відносин; психологічну функцію, що знижує рівень напруженості та стресу у відносинах [5, с. 68-69].

Купрейченко А.Б вважає довіру якістю суб'єкта, який має здатність до самовизначення, тобто залежно від ситуації довіра може сприйматись не тільки як необхідність, а й як право особистості або як її обов'язок. Довіра нею розглядається у контексті більш загальної проблеми морально - психологічної регуляції соціальної активності особистості і групи та як складова у формуванні психологічної дистанції [5 с. 24].

Довіра регулює відносини із навколишнім світом, формує і відтворює соціально - психологічний простір людини [5,с. 70].

Депо інший акцент у класифікації функцій довіри робить Г. М. Заболотна, яка виділяє три загальні: підтримання стійкості та інтегрованості суспільства; урівноваження соціальних і культурних різноманітностей; конструювання вертикальних суспільних відносин.[3].

Отже, завдяки довірі суб'єкт вступає у взаємодію зі світом, пізнає і перетворює його та себе. Саме довіра створює умови для розвитку суб'єкта в процесі обміну.

Останнім часом феномен довіри досліджується у контексті психології споживання: ставлення людини до товарів та послуг при їхньому виборі, дослідження чинників споживання, визначення

типології споживачів. Привертають увагу дослідження феномену довіри у сфері освітніх послуг (Кулешов Д.В.), споживання медичних препаратів (Павлова М.М.), формуванні споживчих стосунків у сфері надання медичних послуг (Носова Д.Д.).

У вітчизняних дослідженнях феномен довіри залишається найбільш характерною міждисциплінарною проблемою. У соціальної психології організації феномен довіри розглядається як складова механізму діяльності всієї організації (Казміренко В.П.). У юридичній психології зловживання довірою розглядається як складова механізму шахрайства (Микитчик А.В.). Як суспільно-політичний феномен довіра розглядається у контексті демократичного державотворення в Україні (С.С. Погорелій), виступаючи сприятливим чинником благополуччя суспільства (Л.А. Найдьонова). Довіра аналізується як соціально – психологічний феномен (Л.В.Никоненко). Розглядається роль довіри у духовному розвитку особистості (Кравченко В.Ю.) і формуванні культури міжетнічного спілкування (О.І.Бокало). Присвячується увага феномену довіри у контексті складових політико – психологічних технологій впливу на політичний вибір виборця (М.Й.Варій, С.М. Глазунова) і поведінку телеглядача в медіа середовищі (О.Т. Барішполець). Довіра до джерела інформації визначається одним із загальних принципів технології “переконувального впливу” у системі іміджевих вербальних комунікацій, як альтернатива маніпулятивної поведінки (У.В.Ільницька). Феномен довіри досліджується як складова міжособистісних стосунків “лікар-пацієнт” (Романій Е.П., Трегуб С.Є.). Останнім часом все більш уваги привертається до феномену довіри як складової соціально – психологічних проблем медичного страхування (Андрух А.), добровільного пенсійного страхування (Ю.С.Ткач).

Висновок: У соціальному аспекті довіра виступає основою для формування соціальної ідентичності і відносин взаємності та солідарності, що є необхідним чинником формування громадянського суспільства. Довіра безпосередньо бере участь у конструюванні горизонтальних і вертикальних соціальних взаємодій.

Поряд з цим, довіра виконує найважливішу функцію урівноваження соціокультурного, політичного, етнічного різноманіття сучасних суспільств. Персоніфіковані і неперсоніфіковані форми довіри покликані додати повсякденному життю більш надійний характер.

У соціальної психології довіра є самостійним феноменом, який може визначатись через психічний стан, почуття, мотиви, очікування, моральну складову.

Сформоване почуття базисної довіри або недовіри, їх співвідношення являє собою загальну складову та передумову для розвитку людини протягом всього життя. Вплив довіри на вибір стратегії

поведінки особистості та її взаємодію з іншими, зі світом дозволяє розглядати цей феномен у зв'язку із змінами у сучасному українському суспільстві, пошуку механізму адаптації до нової соціально – економічної та соціально – психологічної реальності та залишається стратегічним напрямком дослідницького пошуку і потребує додаткового емпіричного дослідження.

Література

1. Антоненко И.В. Социальная психология доверия : автореф. дис.д-ра психол. наук: спец. 19.00.05 “Социальная психология” / Антоненко И.В. - Ярославль, 2006. - 498 с
2. Эриксон Э. Детство и общество; [пер. с англ А. Алексеев].- М: Изд. Группа “Прогресс”, 1996. – 592 с.
3. Заболотная Г.М. Феномен доверия и его социальные функции. / Г.М. Заболотная // Вестник РУДН.Сер: социология. – 2003. № 4-5 . с.79-85.
4. Зинченко В.П. Психология доверия // Энергия. – 2001. – № 4. – С. 68–72.
5. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия / А.Б.Купрейченко. – М.: Ин-т психологии РАН, 2008. – 564с.
6. Скрипкина Т.П. Психология доверия: Учеб пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений.] / Скрипкина Т.П. - М.: Академия, 2000. – 264с.
7. Экономика США: [учебник для вузов / под ред. Сулян В.Б.]. – СПб: Питер, 2003, - с. 125
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию; [пер с англ. Д.Павлова, В.Кирющенко, М.Колопотина].- М: ООО “Издательство АСТ”: ЗАО НПП “Ермак”, 2004. – 730, [6]с.- (Philosophy).
9. Хьелл Л. Теории личности / Хьелл Л, Зиглер Д. – Питер: - 2004.- 607с. (Серия “Мастера психологии”).

This article analyzed, social - psychological functions of the trust. Provides an overview of the theoretical approaches of studying trust as a social - psychological phenomenon. Highlights the phenomenon of trust in the work of national and foreign researchers.

Key words: *trust , social - psychological phenomenon, functions of the trust*